

Teorii economice privind tranziția pentru țările fost-comuniste

Prof. univ. dr. Ana Bal
REI – ASE, București

The experiment of transformation of centralized planned economies into market economies has challenged many economists to answer the question: "what is the market and how does it work". To answer these questions they were obliged to reconsider the various conceptions about the creation and functioning of the market economy. This paper will present some considerations about the transition of the two most important of these theoretical approaches: neoclassic and neoinstitutionalist approaches. We stressed the opinions concerning the market and the role of the state of the both theories, and their relevance for the real economic reform from the transition countries.

Key words: transition, market economy, economic reform

După 45 de ani, țările din fostul lagăr socialist au fost supuse unui nou experiment istoric. Tranziția de la o economie planificată centralizat la o economie de piață reprezintă al doilea mare experiment din istoria economiei mondiale, ambele procese fiind operațiuni de « inginerie politică, economică și socială » și nu evoluții organice ale respectivelor societăți, ca cele din țările dezvoltate. Acest proces inedit a necesitat o amplă reconstrucție instituțională și o ajustare structurală masivă într-un timp istoric concentrat. În plus, fiind desfășurat într-o perioadă de extindere a globalizării economice, el a presupus îndeplinirea simultană a unei deschideri externe ample a economiilor acestor țări. Societățile și economiile acestor țări au fost confruntate cu două tipuri de șocuri: cele interne, produse de ajustarea economică și cele externe, produse de liberalizarea relațiilor externe. Drept urmare, reformele economice trebuiau să

găsească răspunsuri la numeroasele dileme sau contradicții ale procesului de transformare sistemică inițiale sau apărute în timpul procesului (A. Bal, 1997, 2001). Aceste contradicții s-au constituit adeseori în cercuri vicioase obiective, ieșirea din ele fiind posibilă doar ca urmare a evoluției ferme și consecvente în direcția reformării sistemului și pe seama unor compromisuri social-politice, prin acceptarea de sacrificii de către populațiile acestor țări. Tergiversarea reformelor economice a perpetuat manifestarea cercurilor vicioase, amplificând costurile (declinul P.I.B. ș.a.). Costurile economice și sociale ale tranziției s-au dovedit a fi mult mai ridicate decât cele estimate inițial, ceea ce a făcut imposibilă asigurarea creșterii nivelului de trai. Ele s-au exprimat în primul rând ca și costuri individuale prin: reducerea veniturilor reale (ca urmare a inflației și a deprecierei monedelor naționale), creșterea numărului

șomerilor, adâncirea inegalităților sociale. În plus, ele au avut și o fațetă colectivă, manifestată prin: reducerea transferurilor sociale efectuate de la buget, reducerea accesului la surse publice de educație sau de servicii de sănătate. Ex-directorul general al F.M.I., Michel Camdessus, opina că « povara sacrificiilor » inevitabile transformării sistemelor economice în fostele țări comuniste ar trebui să fie împărțită în mod « echitabil » (BIS Review nr.68 /1991), pentru ca procesele să fie sustenabile pe termen lung.

I. Abordările neolibérale (M. Friedman, F. von Hayek) și neoclasice

Opinii privind piața

Potrivit acestora, tranziția trebuia să debuteze cu liberalizarea activității agenților economici (intrare și ieșire liberă în și din activitatea economică, liberalizarea prețurilor și eliminarea subvențiilor, liberalizarea comerțului exterior, liberalizarea fluxului de investiții străine, liberalizarea cursului de schimb) și instituirea proprietății private. Aceste **reforme de liberalizare urmau să conducă la autocrearea economiei de piață**. (Din perspectivă istorică, acesta a fost într-adevăr procesul de constituire a economiei de piață, dar el a fost un proces de lungă durată, parcurs în secole de economiile occidentale). Scopul cel mai important al măsurilor de liberalizare era: eficientizarea proceselor economice, în primul rând pe seama realizării unei alocări optime a resurselor prin mecanismele piețelor concurențiale, ca urmare a ajustărilor structurale operate de ele. În opinia reprezentanților acestui curent, ajustarea economică prin aceste măsuri în țările în tranziție trebuia să fie însoțită de aplicarea unor politici de macrostabilizare economică, menite să controleze evoluția inflației, a deficitelor bugetar și de cont curent, în

primul rând prin politici de comprimare a cererii, considerată a fi în exces.

Reprezentanții acestui curent de opinie recunoșteau totuși că **liberalizările aveau să fie eficiente în condițiile existenței unor premise** precum:

- a) agenții economici sunt de puteri relativ egale și sunt egali în fața legii;
- b) agenții economici au un comportament rațional economic (urmăresc să-și maximizeze câștigul și să-și minimizeze pierderile), acesta este previzibil și permite prefigurarea acțiunilor viitoare ale acestora, fapt ce reduce incertitudinile din mediul economic ;
- c) participanții la piață au un egal acces la informație ;
- d) sunt create simultan toate piețele.

Opiniile neoclasice sunt viziuni consonante cu individualismul metodologic, potrivit căruia fenomenele globale, inclusiv piața, sunt rezultatul interacțiunii comportamentelor economice individuale raționale.

Piața este considerată un mecanism care (prin competiție) îl silește pe om să inoveze, să se organizeze, să-și asume riscuri. Prin liberalizarea activităților economice sunt create și constrângerile și stimulentele ce orientează agenții economici. Dar, totodată, piața distilează din mobilurile egoiste ale oamenilor armonia socială (potrivit lui A. Smith prin « mâna invizibilă »). Competiția generalizată pentru câștig devine unul dintre lianții societății (R. Heilbroner, 1996). **Liberalismul economic afirmă că odată acordate libertățile individuale, este suficient ca fiecare să-și urmărească interesul individual pentru ca să se realizeze, la scară agregată, interesul general** (piața pare singurul mod de a concilia autonomia individuală cu ordinea socială). Totuși, unii economiști subliniau importanța decisivă a atingerii unei mase critice a sectorului particular pentru funcționarea eficientă a piețelor în țările în tranziție (M. Friedman, 1990). De asemenea,

trebuie amintit și faptul că reprezentanți ai unor astfel de școli au evaluat și ei importanța deosebită a instituțiilor pentru funcționarea economiei de piață ; **în viziunea lor instituțiile sunt însă rezultatul spontan al interacțiunilor individuale, rezultate din liberalizare**, sunt deci **efecte** ale acestora.

Reprezentanții școlilor neoclasică și neolibérale recunosc că mecanismele de piață creează și inegalitate socială (datorită imperfecțiunilor pieței), dar afirmă că această inegalitate nu este direcționată către anumite grupuri sociale în mod deliberat. Politicile economice de sorginte neoclasică nu au între obiective realizarea unui anumit nivel de echitate socială.

I. Opiniile privind rolul statului

Din punct de vedere economic, neoclasicismul pledează pentru un stat minimal, al cărui rol este de a corecta imperfecțiunile piețelor, având drept funcții principale :

a) stabilirea regulilor de joc, reguli care trebuie să se caracterizeze printr-un grad ridicat de neutralitate în raport cu diferitele grupuri de agenți economici. Drept urmare, potrivit lui F. von Hayek (1943) :« economia de piață conduce la determinarea poziției individuale (a agentului economic) de către forțe impersonale, ca urmare a interacțiunii în cadrul unui proces competițional care angrenează o mulțime de indivizi ».

b) asigurarea bunurilor publice « pure », precum ordinea publică ș.a.

c) asigurarea unui nivel de securitate economică minim, sau combaterea sărăciei absolute. Spune Hayek « Un anumit grad de securitate este esențial pentru a putea menține libertatea, deoarece majoritatea oamenilor sunt dispuși să suporte riscul presupus de libertate numai atâta timp cât acest risc nu este prea mare ».

Specific neoliberalilor ar fi, de asemenea, accentul pus pe inextricabila legătură dintre libertatea economică și cea politică. Reprezentanți ai unor curente precum școala austriacă (F. von Hayek), sau monetarismul (M.Friedman) – au subliniat astfel importanța existenței unui anumit cadru politic pentru o funcționare eficientă a economiei de piață. Ei au pus în discuție relația dintre liberalism economic și statul de drept și democrație (vom reveni asupra ei ulterior).

Relevanța opiniilor neoclasică, pentru politicile de reformă din țările în tranziție

Pentru toți analiștii procesului de tranziție a fost evident că în nici o țară nu existau premisele pentru efectuarea proceselor de liberalizare (recunoscute ca necesare de teoriile standard). Inexistența acestor premise conducea la ideea manifestării atipice a mecanismelor create prin liberalizare, fapt adevărat de evoluțiile ulterioare aplicării măsurilor în toate țările în tranziție.

Adoptarea unor liberalizări de amploare se confruntă în toate țările cu câteva limite importante :

-existența unor profunde rigidități structurale (de mecanism economic), cea mai importantă fiind, desigur, ponderea covârșitoare a proprietății de stat (alte exemple:dominarea piețelor de către producători, prin structuri de monopol sau oligopol ; imposibilitatea aplicării sancțiunilor firești ale ineficienței, anume ieșirea de pe piață (prin faliment) ca urmare a numărului uriaș de întreprinderi ineficiente existente în majoritatea economiilor în tranziție și a relațiilor între întreprinderi – în Cehia specialiștii menționau un astfel de lanț format din 77 de firme de stat (J. Poschl, F. Levčik, Z. Lucas, 1994)) ;

-dezechilibre sectoriale și regionale de mari dimensiuni (datoriile între întreprinderi, dependența unor regiuni întregi de funcționarea unor giganți industriali - combinate siderurgice, mine de cărbuni);

-încordarea înaltă din sistem (D.Dăianu, 1996, 2000), datorată dimensiunii uriașe a necesarului de realocare a resurselor din sistem,

-gradul înalt de incertitudine, specific unui sistem aflat într-o continuă transformare, într-un ritm nemaîntâlnit în istorie.

-inegalitatea inițială reală a șanselor ca urmare a inegalității de putere economică (între întreprinderi, indivizi și grupuri de indivizi), a inegalității de capital de cunoștințe și de informare.

-existența doar a unor reminiscente sau abia înfiripate elemente de cultură de piață (handicap considerat major de Buchanan).

În pofida acestor constrângeri unele țări au procedat în primii ani ai tranziției la liberalizări de mare amploare (în primul rând a prețurilor). Efectuate în intervale de timp comprimate (între 1990-1991) ele au fost aplicate în țări (Polonia, Cehoslovacia, Ungaria), care aveau unele caracteristici favorabile (A. Bal, 1997):

a)puteri politice orientate decis către liberalism economic (având ca figuri de marcă specialiști cu un nivel înalt de cunoaștere a economiei de piață: L. Balcerowicz, V. Klaus sau consilieri străini), beneficiind de un suport larg al populației ;

b)reforme parțiale efectuate anterior (în Ungaria la începutul anului 1990 cca. 40% din prețuri erau deja liberalizate) ;

c)echilibre macroeconomice mai bune – în Cehia, o tradiție de decenii de macrostabilitate a făcut ca, în urma liberalizării prețurilor în 1991, după un an de pregătire, creșterea anuală maximă a acestora să fie de cca.58%.

O liberalizare de mare amploare a efectuat și Estonia, într-un interval de timp scurt, datorită voinței reformatoare a decidenților săi politici, încă de la debutul procesului de tranziție în această țară, fără a avea și alte premise favorabile.

Comparativ cu aceste țări, indecizia politică a făcut ca în România procesele de liberalizare

să se desfășoare neuniform, într-o abordare gradualistă (« patologică » C. Munteanu) ce a întârziat constituirea piețelor. Astfel, instituirea liberului acces pe piață al agenților economice s-a realizat din 1990, dar liberalizarea prețurilor s-a derulat pe modelul « stop and go », de-a lungul perioadei 1990-1999.

Liberalizările economice interne din țările în tranziție s-au îmbinat cu cele externe, combinație cu efecte benefice (concrența externă a contracarat pozițiile monopoliste și oligopoliste ale firmelor naționale, investițiile străine au suplinit lipsa capitalului intern), dar și efecte negative (internalizarea prețurilor internaționale relative s-a asociat cu creșterea presiunilor inflaționiste).

Liberalizările asociate cu politici restrictive de macrostabilizare au avut costuri economice și sociale mari în prima perioadă de aplicare a lor (comprimarea amplă a P.I.B.; reducerea masivă a veniturilor reale, ca urmare a creșterii ratei inflației, deprecierei monedelor și a reducerii transferurilor de venituri de la buget ; creșterea șomajului), erodând uneori credibilitatea unor partide politice (al Solidarității în Polonia), datorită depășirii unui prag de suportabilitate socială. **Este cert însă că ele au avut un impact favorabil pentru evoluția reformei. Ele au influențat în mod decisiv procesele de descentralizare și demonopolizare ale economiei, mai cu seamă acolo unde simultan cu aceste procese s-a procedat și la o abordare decisă a reformei proprietății**, tot în concordanță cu concepția neoclasică. Aceste țări au reușit într-o perioadă inițială relativ scurtă să întemeieze rolul proprietății private prin restituirea sau privatizarea micilor întreprinderi de stat (Cehoslovacia, Polonia). Specialiștii Băncii Mondiale (1996) subliniau faptul că liberalizările rapide au presat în direcția accelerării reformelor instituționale și structurale (au creat « cerere » de instituții). De asemenea, ele au împiedicat consolidarea pozițiilor grupurilor de interese rezistente la ajustările dureroase.

Aplicarea recomandărilor economiștilor neoclasici avea să fie asimilată cu o « terapie de șoc » pentru țările în tranziție. Adepții acestei terapii recunoșteau atât dificultatea aplicării sale practice cât și amploarea efectelor ei negative. Aceste constrângeri se considera a putea fi depășite prin atragerea a diferite forme de finanțare externă (în primul rând investiții străine directe).

II. Abordările neoinstituționaliste (Coase, Sgard) și alte abordări consonante (K. Arrow, J. Buchanan)

Acestea s-au dovedit relevante pentru explicarea tranziției mai târziu, după ce aplicarea recomandărilor neoclasice în țările în tranziție și-au dovedit limitele, sintetic exprimate printr-o încredere excesivă în crearea rapidă a piețelor și în manifestarea automată a forțelor lor regulatoare.

Opinii despre piață

În viziunea reprezentanților acestui curent de opinii, **economia de piață este rezultatul unui proces complex, în urma unei întregi evoluții istorice și instituționale.** Punând în centrul refacerii economiilor de piață în aceste țări edificarea instituțiilor, reprezentanții acestui curent atenționează asupra faptului că durata istorică nu poate fi comprimată excesiv, datorită anumitor particularități ale acestora.

Sintetic, opiniile asimilate acestui curent au următoarele premise teoretice (W.A. Atkins, 1932, după A. Crăiuțu, 1995).

a) comportamentele economice și nu prețurile trebuie să fie în centrul analizei economice; ele evoluează istoric și se diferențiază geografic, deci modelul standard de comportament economic rațional (al neoclasicilor) se regăsește în realitate în variante foarte diferite;

b) cutumele și alte norme extra- economice influențează comportamentul economic;

c) conflictele de interese explică anumite procese și fenomene economice.

În viziunea neoinstituționaliștilor, piața este o instituție complexă, a cărei bună funcționare cere o instituționalizare crescândă, deci o organizare a sa pe baza unor reguli cunoscute. **Piața nu se dovedește mai eficientă decât sistemele planificate centralizat decât dacă este atent organizată** (vezi și funcționarea piețelor celor mai apropiate de piața cu concurență perfectă, piețele bursiere, puternic reglementate).

Două direcții erau indicate de acești economiști pentru a fi urmărite concomitent de decidenții politici din economiile în tranziție :

1) crearea cadrului economico-social în care vor funcționa piețele;

2) crearea piețelor (prin liberalizare și dereglementare) și tranziția mai rapidă, prin coordonare statală, de la « distrugere necreativă » (asociată îndeosebi cu măsurile de liberalizare) la « creație distructivă » (un termen simetric cu cel folosit de J. Schumpeter « distrugere creatoare »), ultimul fenomen indicând aplicarea unor politici economice care susțin o creștere economică sănătoasă, concomitent cu ajustarea structurală.

1. Cadrul economico-social influențează în mod decisiv comportamentul economic al agenților economici, pentru că el impune agenților economici anumite limite și constrângeri și tot el oferă stimulente pentru folosirea eficientă a resurselor de producție. Această viziune este caracterizată a fi consonantă cu holismul metodologic, conform căruia caracteristicile structurale ale sistemului influențează evoluția comportamentelor individuale.

Potrivit acestor economiști acest cadru are câteva componente esențiale:

a) concepția generală (a politicianilor, îndeosebi a celor de la putere, dar și a populației) privitoare la piață. Ilustrative sunt pozițiile a doi primi-miniștri din țările cu reforme economice de succes. “Programul renașterii naționale” al primului guvern democratic al Ungariei, condus de J. Antall avea ca motto: “doar două cuvinte: libertate, proprietate”, iar primul-ministru ceh, V. Klaus la preluarea mandatului, în 1990, afirma tranșant decizia guvernului său de a construi: o “economie de piață fără adjective” (A. Bal, 1991).

b) instituțiile (ele creează deodată constrângeri și limite pentru acțiunile individuale dar și stimulente).

Vom detalia unele aspecte ale acestor componente:

a) Economiiile vestice se caracterizează printr-o “cultură a schimbului”. Iată câteva trăsături ale ei.

Etosul general al economiei de piață poate fi caracterizat ca existența unei încrederi generalizate în beneficiile pe care le aduce schimbul voluntar de activități economice majorității participanților la el (în cadrul piețelor). Spune J. Buchanan (1997): “Principiul elementar “există câștiguri reciproce din schimb” rămâne să fie asimilat de populația din fostele țări comuniste”. Această încredere trebuie refăcută în țările foste comuniste deoarece cooperarea în economia socialistă s-a realizat la ordin, nu din proprie inițiativă și deci nu este cunoscut avantajul schimbului voluntar.

O altă trăsătură a etosului capitalist este **importanța acordată inițiativei**, ca expresie a activizării și valorizării libertății economice. Agentul principal al pieței este antreprenorul (cel care acționează creativ în condiții de incertitudine economică, asumându-și costuri și riscuri). Lipsa acestei tradiții antreprenoriale este un handicap serios pentru țările în tranziție – afirmă J. Buchanan (chiar dacă se creează normele juridice, constituirea acestei tradiții cere timp).

Acest etos presupunea de asemenea **asocierea unei valori deosebite muncii individuale**, văzută ca sursă de producere a bogăției personale și naționale (vezi și Weber), de afirmare socială și împlinire personală.

Aceste moduri generale de valorizare erau absente în societățile foste comuniste, ca urmare a dimensiunii reduse a sectorului particular, și, în strânsă corelație cu acest aspect, a funcționării distorsionate a sistemului de stimulente. Funcțiile stimulentele au fost alterate în comunism de demagogia propagandei. Avertismentul lui F. von Hayek, exprimat în vizionara sa carte despre economia socialistă “Drumul către servitute”, scrisă la începutul anilor ‘40, s-a dovedit justificat: “Consecințele morale ale propagandei totalitare... au totuși un caracter mai profund. Ele distrug orice fel de morală, fiindcă subminează temelia oricărei morale, simțul și respectul adevărului”.

În țările în tranziție, foarte important pentru crearea acestui etos general de încredere este procesul de reconstruire a instituțiilor statului (poliție, justiție) și de recâștigare a respectului față de acestea, ca autorități legitime, nediscreționare, ferme.

b) Într-o definiție mai cuprinzătoare **instituțiile sunt un ansamblu de reguli explicite și implicite**, create printr-o dezvoltare socială organică sau eventual impuse și supravegheate de organisme colective (numite, de regulă, tot instituții, dar să le spunem administrative), cu autoritate în acest domeniu (J.P. Delas, 2001). Deci prima lor componentă, extrem de importantă, o reprezintă “regulile de joc”, legislația specifică. Pentru țările în tranziție recomandările erau consonante între școlile economice: **legislația trebuia să fie transparentă și cât mai neutră; nu trebuia să producă privilegii pentru anumite grupuri sau categorii sociale.** Rolul regulilor explicite este acela de a reduce costurile de tranzacționare asociate funcționării piețelor (Coase).

Comentând regulile implicite K.Arrow (J.P.Delas, 2001) consideră că **există cutume sau convenții de comportament, interiorizate și implicite în acțiunea omului, care sunt decisive pentru funcționarea cu succes a normelor explicite**. De exemplu: un contract de muncă presupune ca lucrătorul să respecte implicit o convenție privind productivitatea muncii, sau respectul proprietății private se face, pentru majoritatea oamenilor, fără intervenția unei forțe coercitive, datorită respectului pentru celălalt și implicit, pentru sine. Arrow numește aceste norme implicite “instituții invizibile”. Codurile de comportament funcționează nu doar datorită constrângerilor morale (care nu există totdeauna) ci și datorită faptului că, actorii piețelor întâlnindu-se în mod repetat, nerespectarea acestora antrenează sancțiuni –ieșirea de pe piață, ca urmare a pierderii încrederii celorlalți (H.Brezinski, M.Fritsch, 1997).

Școlile economice nu au aceeași perspectivă asupra mobilurilor interne ale comportamentelor economice. **Mobilurile cele mai importante sunt considerate trebuințele și valorile** (A. Iancu, 1993). Acestea sunt văzute de unii (neoclasicii) ca universale, în acord cu un model de “homo oeconomicus”, sau de către alții (L. von Mises) ca foarte particulare, de un subiectivism relativ imprezvizibil (A. Tașnadi, C. Doltu, 2000). Apreciem echilibrată opinia lui J.Buchanan (1997): “ Există o știință universală a economiei, compusă dintr-un set-nucleu de afirmații, care se aplică comportamentului uman, transcenzând limitele timpului și spațiului. Există totuși și explicații economice privind alternative de organizare care pot fi înțelese doar în anumite condiții istorice și culturale”. (Vezi corelația dintre “modelul economic paternalist” și spiritul asiatic de grup și “modelele” economice occidentale centrate pe libertatea personală).

Instituțiile implică deci existența simultană a două tipuri de norme : a) explicite, normele juridice - aduc

constrângeri și stimulente - (cele privind proprietatea, concurența, contractul, creditul, fiscalitatea, dar și normele contabile ș.a.) și b) implicite - norme morale conștiente sau inconștiente.

Deformarea structurilor intime de gândire și de comportament în perioada comunistă face dificilă reconstrucția instituțiilor economiei pieței și pentru că nu există pentru acestea suportul normelor implicite.

Instituția construită corect (normele juridice) și supravegheată obligă la comportamente economice raționale și morale, **dar aceste constrângeri nu sunt durabile decât dacă ele sunt consolidate de o modelare interioară a comportamentelor, pe seama interiorizării principiilor morale, cel menționate indirect anterior, și care au generat “cultura de piață”**.

Eficiența pieței depinde în mod critic de construcția instituțională, fără acesta liberalizarea economică conducând la anarhie economică. Rolul esențial al ei este acela de a reduce gradul de incertitudine (foarte mare în economia în tranziție), prin derularea activităților economice după reguli cunoscute și respectate. Rolul instituțiilor în crearea încrederii, ca suport al acțiunii agenților economici, este decisiv. Spune un reputat economist francez, M. Aglietta, “încrederea nu este altceva decât coordonarea actorilor pieței pe suportul unei reprezentări a viitorului previzibilă”. (Problemes economiques nr.2704-2705, 14-21 mars 2001).

2.Nu vom comenta aici și măsurile de dereglementare necesare pentru crearea piețelor, deoarece din acest punct de vedere nu există diferențe semnificative față de neoclasici.

Dar, neoinstituționaliștii pledau în plus pentru politici active de susținere a creșterii economice în aceste țări astfel încât costurile ajustării structurale (șomaj, falimente, reducerea veniturilor reale)

realizată prin realocarea resurselor prin piețe să fie recuperate cât mai rapid.

Opinii despre rolul statului

Constructivismul de neevitat parțial al reformei economice din fostele țări comuniste, datorită caracterului de « inginerie economică și socială » rapidă a acestora, necesită o implicare mai mare a statului în structurarea economiei de piață. Potrivit acestora, piețele concurențiale sunt doar o componentă a economiilor de piață, ele funcționând într-un cadru economico-social mai complex, care presupune coordonare și organizare prin legi, prin intervenție statală (politica economică). În plus, piețele fiind create fără existența premiselor care asigură funcționarea lor eficientă, costurile de tranzacționare pentru agenții economici care acționează în cadrul acestora sunt și mai mari în economiile în tranziție, comparativ cu alte economii. Acest fapt necesită, încă o dată în plus, o intervenție a statului, dar aceasta ar trebui să se realizeze preponderent pe căi indirecte. **Structura complexă a instituțiilor (prezentată anterior) arată că :**

a)ele pot fi construite - normele explicite sunt elaborate de către autoritățile politico-administrative, ele având și rolul de a modela comportamentele economice.

b)există limite ale constructivismului - normele implicite, care pot fi absente (vezi anihilarea - cum este cazul inițiativei individuale - sau alterarea lor în comunism – de pildă încrederea în valoarea asocierii voluntare). **Ele se pot crea treptat ca urmare a unei repetate interacțiuni sociale (în acest caz este nevoie de timp) sau pot fi cultivate prin sistemele de educație (școală, biserică, mass-media).** Crearea lor este în mod decisiv influențată de modul de funcționare a normelor explicite, corect elaborate și aplicate de instituțiile statului. Normele implicite pot fi viciate de o proastă construcție a celor explicite (de exemplu: un

nivel prea înalt al taxării conduce la fraudă fiscală, la lipsa de încredere în norma juridică, deoarece ea este considerată inechitabilă). Dată fiind această complexitate a instituțiilor este nevoie de un rol mai mare al statului în perioada de tranziție. Astfel, în viziunea acestor economiști, **statul nu trebuie să fie doar creator al regulilor de joc, ci și să-și asume anumite funcții intermediare sau chiar active** (prin diferite politici economice): furnizarea mai multor bunuri publice (precum ocrotirea sănătății, educația) și reglementarea utilităților publice, supravegherea și protejarea concurenței, corectarea asimetriilor de informație, politici de protecție socială ș.a.

Relevanța opiniilor instituționaliste pentru tranziție

Experiența diferitelor țări a validat numeroase aspecte ale acestor opinii. În primul rând **s-a dovedit că dereglementările și macrostabilizarea nu sunt eficiente în lipsa reformelor instituționale și structurale.** În fapt, **introducerea lor trebuia făcută simultan, într-o construcție contrapunctică,** care are ca scop consolidarea eficienței funcționării mecanismelor de piață ca ansamblu. Liberalizările creau fundamentele piețelor, care trebuiau însă “reglementate” (organizate, ca piețele bursiere de pildă) prin construcția instituțională, edificată consecvent și coerent. Deoarece crearea instituțiilor cere timp, era necesară aplicarea unor politici de macrostabilizare, care să suplinească lipsa anumitor instituții.

Reformele instituționale erau, la rândul lor, cele care puneau temelii reformelor structurale, dintre care mai importante erau reforma proprietății, reforma sistemului bancar și reforma întreprinderii. Ele s-au derulat în mai multe etape, având în vedere complexitatea lor. Prima (anii 1990-1993) a fost cea a adoptării legilor esențiale privind crearea instituțiilor și mecanismelor specifice

economiilor capitaliste: inițierea reformei proprietății, derularea privatizării micilor întreprinderi, crearea sistemului bancar pe două niveluri, crearea piețelor de capital ș.a. Țări precum Polonia, Ungaria și Cehia au acționat decis în acest sens în această perioadă. Comparativ cu acestea, în România reformele instituționale și structurale au debutat ezitant. Trecerea la “cea de-a doua generație de măsuri de reformă structurală”, a semnat efectuarea altor pași precum: accelerarea privatizării și restructurarea firmelor de stat (cu viziuni diferite în țările în tranziție: restructurare prin privatizare, în Cehia și Ungaria sau privatizare după restructurare, în Polonia și România), restructurarea și privatizarea băncilor, trecerea la armonizarea legilor cu cele din Uniunea Europeană în baza prevederilor din Acordurile europene, reformarea sistemului de protecție socială (crearea de fonduri de pensii private), consolidarea pieței de capital. ș.a.

Performanțele economice au depins în mod critic de construcția instituțională din diferite țări. Crearea unui sector particular puternic și autonom față de puterea politică s-a dovedit decisivă pentru schimbarea etosului general, a mentalităților și comportamentelor individuale.

Aceste evoluții au arătat că **o atentă și corectă construcție a instituțiilor economiei de piață** (proprietatea privată, concurența, relațiile contractuale, organizațiile ș.a.), asociată cu supravegherea funcționării lor de către instituțiile administrative abilitate și generalizarea culturii de piață **conduc treptat la o mai echitabilă repartiție a costurilor tranziției și la o reducere a acestora**, ca urmare a reducerii costurilor de tranzacționare (reguli cunoscute și respectate, nediscriminatorii, sancționarea comportamentului oportunist ș.a.)

Abordările instituționaliste au avut meritul de a sublinia importanța reglementării piețelor în economiile în tranziție, aceasta fiind

modelatorul comportamentelor economice. Interpretate deformat, ele au fost suportul însă de legitimare a celor care au susținut necesitatea menținerii unei intervenții statale masive și directe în economiile în tranziție (subvenții și credite preferențiale orientate către anumite industrii sau sectoare economice ș.a.). În economiile în tranziție astfel de intervenții erau riscante deoarece ele puteau fi nevalidate ulterior de piețele externe sau deturnate în interior în folosul unor grupuri de interese. În acest sens un exemplu îl constituie captarea de către administratorii I.A.S.- urilor din România a majorității creditelor preferențiale acordate de stat, credite ce ar fi trebuit să ajungă la micii producători agricoli în primul rând.

De la neoinstituționaliști s-au revendicat, de asemenea, susținătorii “terapii graduale”, care pledau pentru o dezvoltare organică a capitalismului în aceste țări. Ei erau îndreptățiți să atenționeze asupra faptului că unele reforme cereau timp, dar ignorau efectele perverse ale coexistenței mecanismelor de piață cu mecanisme de comandă, manifestate atât asupra performanțelor economiei respective, cât și asupra comportamentelor agenților economici, precum și costurile mai mari ale tergiversării lor.

Bibliografie selectivă:

- Andreff W. (1999), Inerțiile economice ale tranziției, în *Tranziție și reformă* - coordonator I. Popa, Ed. Economică, București, pag.42-48.
- Bal A. (1997), *Economii în tranziție*, Ed. Oscar Print, București.
- Brezinski H., Fritsch M. (1997), *The Emergence and Evolution of Markets*, European Association for Comparative Economic Studies.
- Buchanan J. (1997), *Post- Socialist Political Economy: selected studies*, Edward Elgar, Cheltenham, U.K.

- Crăiuțu A. (1995), Abordări instituționaliste ale transformărilor economice, în Studii și cercetări economice nr.4, C.I.D.E.
 - Dăianu D. (1996), Transformarea ca proces real, Ed. IRLI, București.
 - Delas J. P. (2001), Economie contemporaine, Elipses.
 - Friedman M. (1995), "Capitalism și libertate", Ed. Enciclopedică, București.
 - Fudulu P. (2000), Handicapped societies, A Theory of Continuous Economic Failure, Ed. Expert, București.
 - Galbraith J. (1982), Știința economică și interesul public, Ed. Politică, București.
 - Hayek, F.A. (1993), Drumul către servitute, Ed. Humanitas, București.
 - Henry G. M.(1993), L'urgence de l'économie de marche en l'Europe de l'Est.
 - Iancu A. (1993), Tratat de economie, Ed. Economica, București.
 - Milner H.(1990), Sweden, Social Democracy in practice, Oxford University Press.
 - Sgard J. (1995), "De la necessite du droit et de l'Etat dans le passage a l'économie de marche", în Problemes économiques nr.2441, 11oct.
 - Tașnadi A., Doltu C. (2000), Mirajul neoclasicismului, Ed. Economică, București.
 - Weber M.(1993), Etica protestantă și spiritul capitalismului, Ed. Humanitas, București.
- *** Raportul privind dezvoltarea în lume 1996, De la plan la piata, Banca Mondiala, Oxford University Press.